

PADEGIMAI IR PIROMANIJA TEISMO PSICHIATRIJOS PRAKTIKOJE (2000-2010 M.)

VAIVA MARTINKIENĖ

Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos

Raktažodžiai: *potraukių patologija, padegimas, piromanija.*

Santrauka

Darbe apžvelgti literatūros duomenys apie padegėjus ir piromanus, kurie palyginti su Valstybinės teismo psichiatrijos tarnybos atliktų padegimo bylose ekspertinių tyrimų duomenimis, tikslu įvertinti piromanijos - pataloginio potraukio ugniai – dažnumą tarp iširtų padegėjų. Apžvelgtos specializuotos literatūros duomenimis, potraukių patologijos sutrikimai ir ypač piromanija – pataloginis potraukis padegti- yra gana reti fenomenai. Išanalizavus 269 teismo psichiatrijos ekspertizų, atliktų VTPT prie SAM 2000-2010 metais padegimų bylose duomenis, nustatyta, kad padegimus dažniausiai atliko jauno amžiaus vyrai, turintys anksčiau nustatytą nepsichozinį psichikos sutrikimą, vieniši, turintys menką išsilavinimą, piktnaudžiaujantys alkoholiu ir vedini pykčio ar keršto motyvų. Apibendrinus atlikto tyrimo duomenis, nustatyta, kad gauti rezultatai iš esmės atitiko literatūros šaltiniuose nurodytus padegėjų biopsichosocialinius ypatumus. Konstatuota, kad piromanijos sutrikimas pasireiškė tik 1 procentui tirtų padegėjų ir yra tikrai retas psichikos sutikimas.

IVADAS

Piromanija, kaip išskirtinis elgesio fenomenas, domo daugelį tyrėjų. 1905 metais Raoul Leroy aprašytas jaunos merginos piromanijos atvejis vaizdžiai pateikia jos išgyvenimus: „Impulsas padegti vis stiprėdavo, nepaisant kilusio pasipriešinimo, sukeldavo kankinantį jausmą, kol liguista obsesija tiek okupuodavo mintis, kad nelikdavo vietos jokioms kitoms idėjoms ir sukeldavo tokį stiprų nerimą ir įtampą, kad nelikdavo jėgų ir galimybės jai toliau priešintis. Gaisro sukėlimas suteikdavo tikrą palengvėjimą ir pasitenkinimo jausmą“. Klinikinį piromanijos vaizdą 2001 metais, beveik po 100 metų, taip pat pateikė Sarah Wheaton, kuri pati aprašė per gyvenimą besitęsiantį susižavėjimą gaisrais ir neatsispiriamą impulsą juos sukelti: „Jausdavau si pleista, vieniša, nuobodžiaujanti, kas sukeldavo nerimą

ir emocinę įtampą iki gaisro, ... norėjau matyti chaosą, destruktiją, kuriuos gaisras sukeldavo. Po to jausdavau liūdesį ir nerimą ir norėdavau sukelti kitą gaisrą“.

Gaisro sukėlimas – plačiausiai reiškinį apibendrinantis terminas, nenurodantis, kad veiksmas buvo tikslingas. Padegimas – terminas, nurodantis savavališką ir tikslingą bet kokios rūšies nuosavybės padegimą sunaikinimo tikslu.

Padegimai ir viena jų rūšių – pataloginis potraukis padeginti – piromanija yra reikšmingos ir daug kainuojančios antisocialaus elgesio formos. Padegimas yra platesnis elgesio fenotipas, turintis reikšmės psichiatriiniu, teismo psichiatriiniu bei kriminologiniu aspektu. Psichiatriiniu požiūriu piromanija yra įvardijama kaip potraukių patologija – impulsyvus elgesys, sukeliantis gaisrą be kito identifikuojamo motyvo, vien tik siekiant malonumo stebėti patį gaisrą ir jo pasekmes. Esminiai piromanijos požymiai yra tyčinis ir savitiksliis pakartotinis gaisrų sukėlimas.

Padegimai kasmet sąlygoja didelę turtinę žalą, kuri JAV svyruoja nuo šimtų milijonų iki 2 bilijonų Amerikos dolerių (Putnam ir Krick Patrik, 2005) [1]. Australijoje 90 - aisiais metais kasmetinė gaisrų žala sudarė apie 50 milijonų dolerių [5]. 2003 m. Anglijoje ir Velse kilusių gaisrų žala siekė 7,7 bilijonus Anglijos svarų [10].

Padegimo elgsena yra reikšmingai susijusi su antisocialiomis tendencijomis. Tyrimų duomenimis, padegėjams dažnai nustatomi psichikos sutrikimai. Piromanijos atvejais padegimai yra nesusiję su kriminalinėmis priežastimis, naudos siekimu ar sabotazu, neskirti sociopolitinei ideologijai skleisti (kaip terorizmo ar vandalizmo aktai) ar pykčiui bei kerštui išreikšti. Piromanija yra retas fenomenas. Pagal DSM-IV-TR piromanija yra klasifikuojama kaip impulsų kontrolės sutrikimas, charakterizuojama kaip negebėjimas atsispirti impulsyviam, pasikartojančiam, tikslingam nenumaldomai stipriam poreikiui uždegti ugnį, kuris nesusijęs su jokia išorine nauda. Tarptautinės ligų klasifikacijos 10-me leidime (ICD-10, World Health Organisation, 2002) piromanija yra įvardyta, kaip įpročių ir potraukių sutrikimas (F63), akcentuojant pastovų susidomėjimą gaisru ir su juo susijusiais objektais.

Darbo tikslas – apžvelgti literatūros duomenis apie padegėjus ir piromanus ir palyginti juos su VTPT atliktų ekspertinių tyrimų padegimo bylose duomenimis, išanalizuoti

gautus duomenis pagal kai kurias sociodemografines charakteristikas bei įvertinti potraukių sutrikimo- piromanijos dažnį tarp visų padegėjų.

TYRIMO MEDŽLAGA IR METODAS

Mokslinės literatūros analizė ir atliktų ekspertinių tyrimų duomenų aprašomoji statistika.

Istoriniai aspektai. Piromanijos terminas buvo pirmą kartą panaudotas 1833 metais prancūzų psichiatro Henri Marc, kuris aprašė ją kaip psichikos sutrikimą – „instinktyvią ir impulsyvią monomaniją“. 1845 metais Etienne Dominique Esquirol aprašė piromaniją kaip monomaniją, sąlygotą instinktyvaus troškimo deginti. Amerikos psichiatras Isaac Ray (1984) aprašė piromaniją kaip „išskirtinę pamišimo formą, panaikinančią atsakomybę už jos sukeltus padarinius“. 19-ojo amžiaus pabaigoje dauguma Amerikos autoritetų atmetė piromanijos, kaip sunkaus psichikos sutrikimo, sąlygojančio nepakaltinamumą, koncepciją. 1951 m. Lewis ir Jarnell atliktame didelės apimties padegėjų tyrime (n=1626) 42% (688) atvejų nebuvo nustatyta abjektyvių padegimą paaiškinančių priežasčių. Tyrimo autoriai Lewis ir Jarnell suformulavo iki šiol šiuolaikišką piromanijos koncepciją: „nepaaiškinami padegimų atvejai gali nurodyti į piromanus, veikiančius pagal iracionalius impulsus, su vidine įtampa, sujaudinimu ar derealizacija“ [1].

Piromanijos diagnostinė kategorija. Požiūris į piromaniją istoriškai kito, DSM-I (Amerikos Psichiatrų Asociacija, 1952) piromaniją vertino kaip obsesinę-kompulsinę reakciją. 1960 metais Amerikos medicinos literatūroje piromanijos kaip specifinio psichikos sutrikimo koncepcija buvo visiškai atmesta, DSM-II (Amerikos Psichiatrų Asociacija, 1968) piromanija iš viso nebuvo minima. Po 1970-ųjų metų piromanija vėl buvo aprašoma kaip impulsų kontrolės sutrikimas (Mavromatis, Lion, 1974) ir buvo įtraukta į DSM-III (Amerikos Psichiatrų Asociacija, 1984) grupėje „kitur neklasifikuojami impulsų kontrolės sutrikimai“. Patologinis padegimas – piromanija – šiuo metu yra apibrėžiama DSM-IV-TR (Tex Revision) diagnostiniais kriterijais, kurie nurodo, kad piromanija yra: a) tyčinis gaisro sukėlimas daugiau nei vieną kartą; b) su būdinga įtampa ar afektiniu sujaudinimu prieš veiksmą; c) pasireiškia žavėjimasis, susidomėjimas, trauka gaisrui ir jo situacijai, aplinkai (priemonėms, jų panaudojimui, pasekmėms); d) jaučiamas malonumas, pasitenkinimas ir palengvėjimas sukėlus gaisrą arba stebint jį, dalyvaujant jo išdavose; e) gaisro sukėlimas neturi tikslo gauti piniginės naudos, siekti kriminalinio ar ideologinio tikslo, neturi pykčio ar keršto motyvo, nėra sąlygotas kliesdesio idėjų ar haliucinacijų nei protavimo (kritiškumo) sutrikimų (demencijos, protinio atsilikimo, intoksikacijos) [2,4].

Dabartiniu laiku taip pat tęsiasi mokslininkų diskusijos dėl piromanijos diagnostinio vertinimo. Vieni linkę piromaniją vertinti kaip obsesinio-kompulsinio spektro sutrikimą, dominuojant gaisro sukėlimo kompulsijai (Mavromatis, Lion 1974), kiti nurodo nerandantys tiesioginio ryšio tarp piromanijos ir obsesinio-kompulsinio sutrikimo (Grant, Potenza, 2010)[1]. Kai kurių autorių nuomone, piromanijai gali būti taikoma ir elgsenos įpročio samprata (Grant, Kim, 2007), nes ji turi daug charakteristikų, būdingų tiek kitiems impulsų kontrolės sutrikimams, tiek ir priklausomybės sutrikimams: t.y. piromanijos metu stebimas būtinas poreikis ar nevaldomo troškimo būklė prieš išitraukiant į poelgį, po atliktų veiksmų jaučiamas atsipalaidavimas, malonumas, yra siekis pakartotinai atlikti veiksmus, nepaisant negatyvių pasekmių, pasireiškia sumažėjusi elgsios kontrolė, būdingas didėjantis elgsios dažnis ir intensyvumas (tolerancija) [1].

Diagnostinį vertinimą apsunkina tai, kad piromanija iš tiesų yra retas fenomenas. Amerikos Nacionalinio Epidemiologinio tyrimo duomenimis, nustatytas vieno procento (1%) padegimo elgsios dažnis tarp JAV gyventojų. JAV tarp suaugusių hospitalizuotų psichiatrijos pacientų piromanija nustatyta 3,4% atvejų [10].

TYRIMŲ APŽVALGA

Nepaisant to, kad piromanijos sutrikimas nustatomas labai retai, atlikta nemažai tyrimų analizuojant padegimus, padegėjų charakteristikas, jų elgsios motyvaciją bei išskiriant piromaniją kaip atskirą padegimų rūšį.

Jeffrey Geller (1992) apžvelgė 150 metų laikotarpio medicinos ir teisinę literatūrą apie padegimus. Jis nustatė, kad kai kuriais periodais piromanija buvo nustatoma dažnai, kitais – labai retai, ir pastebėjo, kad jos apibrėžimas kito keletą kartų, pradžioje pripažįstant ją psichikos sutrikimu, vėliau – nebeprapažįstant, o kartais nebūdavo suformuojama bendra nuostata. J.Geller požiūriu tai buvo nulemta su nauja tyrėjų karta kintančio požiūrio į individo atsakomybę už savo veiksmus [1]. Iki šiol piromanijos diagnozės patikimumas yra diskutuojamas ir egzistuoja kraštutinės nuomonės, kad tokio psichikos sutrikimo iš vis nėra.

J.Coid kviescionavo piromanijos diagnozės patikimumą ir nurodė, kad nerimas, įtampa, pyktis, depresija ir disforija, tuštumos jausmas, augantis simptomų intensyvumas bei simptomų palengvėjimas po atliktos veikos būdingas ir kitiems elgsios sutrikimams (pvz., agresijos, autoagresijos aktams) ir kėlė prielaidą, kad padegimo, piromanijos, kartotinio savęs žalojimo ir impulsyvios agresijos pagrindu pasitarnauja po šia elgsena slypintis endogeninis nuotaikos (afektinis) sutrikimas [6].

Didesnė dalis piromanijos tyrimų atlikta tiriant vaikų ir paauglių populiaciją, kur nustatytas nuo 2,4% (Jacobson,

1985) iki 3,5% piromanijos sutrikimo dažnis (O.Kollco ir kt, 1989) [2]. Tyrimų duomenimis, paaugliai berniukai turi didesnę riziką gaisrų sukėlimui, nei paauglės mergaitės, gaisrų sukėlimo elgsenoje paaugliams dominuoja 12-14 metų amžiaus tarpsnis, 60% visų gaisrų, registruotų didžiuosiuose JAV miestuose, buvo sukelti 11-18 metų amžiaus asmenų [2]. Nustatyta, kad gaisrų sukėlimo elgsena jaunuoliams susijusi su sutrikusiais šeimos santykiais, šeimyniniais konfliktais, drausmės stoka, žiauriu tėvų elgesiu, tėvų priklausomybe nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų, fizine ar seksualine prievarta ir emociu apleistumu [2-4].

Daugelis padegimų tyrėjų siekė analizuoti ir išaiškinti padegėjų motyvus. Buvo išskiriama viena padegimo elgsenos motyvacija, susijusi afektinėmis ir savęs įtvirtinimo priežastimis – ji pavadinta pseudopiromanija, bei antroji, tiesiogiai susijusi su tikraisiais potraukių sutrikimais, besiremiančiais sąlyginio reflekso ryšiu ir turinčiais impulsyvų ir įkyrų pobūdį (Kudriavcev ir kt., 1986) . Barnett ir Spitzerr (1994) išskyrė dažniausiai pasitaikančius suaugusiųjų padegėjų motyvus: kerštą, neapykantą, pavydą, paaugliams padegėjams dominavo priešiško, pykčio, įsiūčio, linksmybės, sukelti gaisrą, arogancijos ir pripažinimo ieškojimo motyvai [8]. Daugeliu atvejų gaisras sukliamas pavartojus alkoholio (Geller, 1987; Hill ir kt., 1982; Lindberg ir kt., 2005) [5].

Noblett ir Nelson (2001) tyrimo išvadose nurodė, kad moterų tikslingi padegimai dažnai siejami su seksualine prievarta arba tyčiniu savęs žalojimu, psichosocialinėmis traumomis. Šių autorių nuomone, piromanija moterims gali būti siejama su agresijos pakaitais atvejais, kai jos nesugeba konfrontuoti tiesiogiai, tai pat kaip savivertės sustiprinimo poelgis [7].

Bene detaliausią padegimų motyvacijos suskirstymą pateikė savo tyrime Lejoyeux, sugrupavęs padegimus į nesusijusius su psichikos sutrikimais ir susijusius su psichikos sutrikimais. Pirmoje grupėje jis įvardijo padegimus dėl naudos, draudimo gavimo, sveikatos draudimo, bankroto atvejais, nuosavybės pagerinimo, pastatų pašalinimo, verslo modifikavimo, kriminalinio nusikaltimo slėpimo, keršto, herojaus sindromo, vandalizmo, politinių motyvų, terorizmo, protesto. Antroje grupėje nurodė psichikos sutrikimus, sąlygojusius padegimo elgseną: suvokimo ir mąstymo sutrikimus, kludiesius, haliucinacijas, nuotikos sutrikimus (depresija, manija), protinio išsivystymo sutrikimus, demenciją, psichoaktyvių medžiagų sukeltus sutrikimus ir impulsų kontrolės sutrikimą - piromaniją (Lejoyeux ir kt., 2002) [2].

Tiriant padegėjus, piromanijos diagnozė, turint vienintelį motyvą – susižavėjimą ugnimi – nustatoma nedažnai. Ištyrus 204 suaugusius psichiatrijos stacionaro pacientus 3,4% nustatyta piromanijos simptomatika (Grant ir kt.,

2005) [1]. Prancūzijoje atliktame 107 depresyvių pacientų tyrime nustatyti 3 (2,8%) asmenys, atitinkantys piromanijos diagnostinius kriterijus (Lejoyeux ir kt., 2002) [2]. Atliktame 709 moterų, turinčių valgybos sutrikimus, tyrime nustatyti 2 piromanijos atvejai (0,3%) (Fernandez-Aranda ir kt, 2008) [3]. Lindberg ir kt. (2005) tyrime nustatyta 3,3% piromanijos dažnis tarp padegėjų [5].

Bene tiksliausiai piromanijos sutrikimą turinčio asmens portretą apibūdina Grant ir Kim (2007) atlikto tyrimo duomenys [1]. Buvo tirtas 21 asmuo, turintis piromanijos sutrikimą. Tiriamųjų amžius svyravo nuo 14 iki 49 metų, amžiaus vidurkis sudarė 26,1 metus, dauguma buvo baltieji (85,7%), nevedę arba išsiskyrę (71%), turėjo gerą išsilavinimą (57% baigę aukštąjį mokslą) ir dauguma dirbantys (71%). 76% tiriamųjų pripažino, kad kartotinai sukelti gaisrus, didėjo jų dažnis ir intensyvumas, paleidžiamuoju mechanizmu dažniausiai tarnavo stresas ar nuobodulys. Nustatyta, kad pakartotinai gaisrus sukėlė asmenys yra jaunesni, vieniši ir savo kriminalines veikas pradėję jaunesniame amžiuje (Dickens ir kt., 2008) [9].

Padegimo elgsena neretai yra komorbidiška su psichikos sutrikimais. Gaisrų sukėlėjams dažniausiai nustatyti asmenybės sutrikimai, psichotiniai sutrikimai ar protinis atsilikimas, dažnai su priklausomybe nuo alkoholio (Barnett ir kt. 1994, Lindberg ir kt., 2005) [2,5,6,8, 9].

Sapsford ir kt., ištyrę 226 nuteistus dėl padegimų asmenis, nustatė, kad 29% buvo anksčiau diagnozuoti psichikos sutrikimai [1].

Piromanams buvo nustatyti dažni komorbidiniai nuotikos sutrikimai 62% (13/21), kitas impulsų kontrolės sutrikimas 47% (10/21) ir 33% (7/21) buvo nustatyta priklausomybė nuo psichiką veikiančių medžiagų (Grant ir kt. 2005) [1,3,6].

Įvairių autorių yra nurodomi skirtingi padegėjų, turinčių psichiatrinę diagnozę, skaičiai: nuo 10% iki 20%, JAV Teisingumo departamento duomenimis (1982), ir net iki 60% Taylor ir Gunn duomenimis (1984) [1].

Asmenybės sutrikimo diagnozės padegėjams yra nustatomos nuo 25% iki 60%, dažniausiai diagnozuojami antisocialaus ir ribinio tipo asmenybės sutrikimai (Bourglit ir Bradford, 1989; O'Sullivan ir Kellcher, 1987; Rice ir Harris, 1990) [1,2,8]. Psichoziniai sutrikimai nustatyti nuo 7,6% iki 36% atvejų (Ganzel 1987; Ritchie 1999)[1].

Lindberg tyrimo duomenimis, 65% padegėjų padegimo metu buvo apsvaigę nuo alkoholio [5].

Tiriant padegimų atvejus, tik nedidelė dalis padegėjų būna sulaikoma, mažai jų daliai atliekamas psichiatrinis ištyrimas, todėl asmenys, ištirti teismo psichiatrinėse įstaigose, neatspindi piromanijos sutrikimo dažnio bendroje populiacijoje.

Vokietijoje 1983-1985 metais teistų padegėjų teismo psichiatrinį ekspertizę duomenys parodė, kad 22% jų buvo pripažinti nepakaltinamais dėl psichiatrinų priežasčių, 9% pripažinti ribotai pakaltinamais. Po 10 metų trukusio stebėjimo buvo konstatuota, kad asmenys pripažinti nepakaltinamais ir ribotai pakaltinamais – t.y. turintys psichikos sutrikimus, daug dažniau atliko pakartotinius padegimus (9% iš nepakaltinamų ir 10% iš ribotai pakaltinamų), negu asmenys pripažinti kaltais ir nuteisti [8].

Literatūros apžvalgoje rasti duomenys yra įvairialypiai ir sunkiai palyginami. Padegimo recidyvumo atvejai svyruoja nuo 4% iki 60%, tačiau jie neatspindi galimo piromanijos paplitimo, kadangi nėra paremti psichiatrinio ištyrimu.

Padegimų tyrimai dažnai atliekami pagal skirtingus kriterijus, pasirenkami skirtingi tikslai ir objektų grupės, todėl jie negali būti apibendrinami bei teikti pilno vaizdo, įvertinant padegimų paplitimą tarp psichikos sutrikimus turinčių asmenų, nei piromanijos sutrikimo atvejų dažnį tarp bendro padegėjų skaičiaus. Praėjus 60 metų nuo pirmojo didesnio empirinio padegėjų tyrimo, atlikto Lewis ir Garnell 1951 metais, vis dar stokojama tyrimų, pilnai įvertinančių padegėjus ir jų pavojingumą.

GAUTI REZULTATAI

2000-2010 metų laikotarpiu buvo atliktos 299 teismo psichiatrijos ekspertizės padegimo bylose, iš šio skaičiaus tyrimui panaudoti 269 teismo psichiatrijos ekspertizė duomenys.

Bendras teismo psichiatrijos ekspertizė skaičius nuo 2003 m. turėjo tendenciją ženkliai sumažėti, tačiau 2010 m. šis skaičius vėl išaugo.

Įvertinus duomenis, nustatyta, kad 84% (226/269) padegėjų buvo vyrai, 16% (43/269) moterys. Santykis tarp padegėjų vyrų ir moterų buvo 5:1. Šioje padegėjų grupėje rastas santykinai didesnis moterų skaičius, nei nurodomas literatūros duomenimis.

Tirtų padegėjų amžius buvo nuo 10 metų iki 86 metų. Didžiausias padegėjų skaičius buvo 21-25 metų amžiaus grupėje (48/269), kas atitinka literatūroje nurodomus duomenis apie dominuojantį jauną padegėjų amžių, 9% (25/269) padegėjų buvo nepilnamečiai nuo 10 iki 17 m. amžiaus.

Nebaigtas vidurinis nustatytas 60% (162), vidurinis - 8% (22), profesinis vidurinis - 15% (39), aukštesnysis - 15% (39), aukštasis 2% (7).

Įvertinus padegėjų išsilavinimą, nustatyta, kad didžiausia dalis turėjo menką išsilavinimą (nebaigtą vidurinį) 60% (162/269), vidutinį išsilavinimą (profesinį ir nebaigtą aukštąjį) buvo pasiekę 38% (100/269) padegėjų, o aukštąjį išsilavinimą turėjo tik 2% (7/269) padegėjų.

Remiantis šiais duomenimis, darytina išvada, kad menkas išsilavinimas siejasi su didesne padegimo elgsenos tikimybe asmeniui, kas, remiantis literatūros duomenimis, gali būti siejama su menkais socialinio komunikavimo įgūdžiais.

Įvertinus padegėjų socialinę būklę, nustatyta, kad iš buvo vedę - 16% (42), nevedę - 66% (177), išsituokę - 16% (44), našlės - 2% (6).

Didžiąją dalį padegėjų sudarė vieniši asmenys (nevedę, išsituokę, našlės) - 84% (227/269), kas sietina su blogesne šių asmenų socialinės adaptacijos ir socialinės komunikacijos tikimybe. Šie rezultatai atitinka literatūros duomenis, kur nurodoma, kad 71% padegėjų yra vieniši asmenys.

Įvertinus kriminalinį recidyvizmą, nustatyta, kad didesnė dalis padegėjų buvo teisiami pirmą kartą - 68% (182/269), antrą kartą buvo teisiami - 9% (25/269), daugiau kaip 2 kartus buvo teisiami 23% (62).

Iš visų tirtų padegėjų tik 2 asmenys (1%) buvo teisiami pakartotinai dėl padegimo.

Duomenų analizė parodė, kad daugiau nei pusei visų iš-tirtų padegėjų - 61% (164/269) – jau anksčiau buvo nustatyti psichikos sutrikimai. Gauti duomenys atitinka literatūroje nurodomą didelį padegėjų ligotumą psichikos ligomis (nuo 20 iki 60 procentų).

Jiems iki atliktų ekspertinių tyrimų buvo diagnozuota:

F00 – F09 – organiniai nuotaikos ir simptominiai psichikos sutrikimai - 11% (18);

F10 – F19 – psichikos ir elgesio sutrikimai, vartojant psichoaktyviąsias medžiagas - 18% (30);

F20 – F29 – šizofrenija, šizotipiniai ir kliesiniai sutrikimai - 22% (36);

F30 – F39 – nuotaikos (afekciniai) sutrikimai - 7% (12);

F40 – F48 – neuroziniai, stresiniai ir somatoforminiai sutrikimai - 4% (7);

F50 – F59 – elgesio sutrikimai, susiję su fiziologiniais sutrikimais – šioje padegėjų grupėje nenustatyti;

F60 – F69 – suaugusiųjų asmenybės ir elgesio sutrikimai - 12% (19);

F70 – F79 – protinis atsilikimas diagnozuotas 24% (39);

F90 – F98 – elgesio ir emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje - ~2%(3).

Šio tyrimo rezultatai parodė aukštą padegėjų ligotumą psichikos sutrikimais, dominuojant protiniam atsilikimui, psichoziniams sutrikimams, asmenybės sutrikimams ar priklausomybės ligoms, kas atitinka literatūroje randamus duomenis. Literatūros duomenimis, psichoziniai sutrikimai padegėjams nustatomi nuo 7,6% iki 36% atvejų, asmenybės sutrikimai nuo 25% iki 60% atvejų.

Teismo psichiatrijos ekspertizė metu įvertinus padegėjų psichinę būseną, buvo patikslintos ir naujai nustatytos psichiatrinės diagnozės. Po atliktų ekspertizė buvo naujai

nustatyti psichikos sutrikimai 45 padegėjams, pakeistos diagnozės 6 atvejais. Bendras padegėjų ligotumas psichikos sutrikimais padidėjo nuo 61% (164/269) prieš ekspertinį tyrimą iki 75% (203/269) po ekspertinio tyrimo.

Naujai diagnozuoti 6 atvejai F00-09 grupėje, 4 atvejai F10-19 grupėje, 3 atvejai F20-29 grupėje, 15 atvejų F60-69 grupėje, 14 atvejų F70-79 grupėje, 3 atvejai F90-98 grupėje.

F30-39 diagnozių grupėje buvo pakeista diagnozė 4 atvejais, o F40-49 grupėje diagnozė pakeista 2 atvejais.

Atliktų teismopsichiatrijos ekspertizių duomenimis, 24% (65/269) padegėjų buvo nepakaltinami, kas atitinka rastus literatūros duomenis (22% padegėjų pripažinti nepakaltinamais, 9% - ribotai pakaltinamais V. Barnett duomenimis [9]).

Nepakaltinamais pripažintiems padegėjams buvo diagnozuota F00 – F09 – demencijos reiškiniai - 12% (8), F10 – F19 – priklausomybė nuo psichoaktyvių medžiagų su alkoholine psichoze - 3% (2), F20 – F29 – šizofreninio spektro sutrikimai - 51% (33), F30 – F39 – afektiniai (nuo-taikos) sutrikimai - 6% (4), F70 – F79 – protinis atsilikimas - 28% (18).

Iš 65 padegėjų, pripažintų nepakaltinamais, 62 buvo rekomenduota skirti priverstinį gydymą, 19% (12) rekomenduotas ambulatorinis stebėjimas, 66% (41) rekomenduotas bendras stacionarinis stebėjimas, 13% (8) rekomenduotas sustiprintas stacionarinis stebėjimas, 2% (1) rekomenduotas griežtas stacionarinis stebėjimas.

Pagal DSM-IV kriterijus alkoholinio ar narkotinio apsvaigimo būseną padegimo metu ekskluduoja piromanijos diagnozę. Iš visų tirtų 269 padegėjų beveik pusė - 49% (132/269) padegimo metu buvo apsvaigę. Iš jų 94% (124/132) vartoję alkoholio, o 6% - narkotikų. Šie duomenys atitinka literatūroje pateiktus duomenis, kuriuose alkoholio apsvaigimas nustatytas 68% padegėjų padegimo metu (Lindgren, 2005).

Pilną padegimo elgsenos ir jos motyvacijos ištyrimą apsunkino ta aplinkybė, kad net 26% (70/269) padegėjų neigė įvykdę padegimą, 6% (17/269) atsisakė pateikti duomenis apie save, o 11% (30/269) tyrimo metu davė melagingus parodymus. Ekspertinio tyrimo metu nebendradarbiavę padegėjai - 43% (117/269) – žymiai apsunkino jų ištyrimą ir psichinės būsenos įvertinimą bei padegimo motyvo išsiaiškinimą.

Analizuojant visus 269 padegėjų TPE aktus, padegimo motyvas nebuvo išsiaiškintas 69 vyrams ir 3 moterims – 72 atvejais (27%).

Dažniausiai nustatytas keršto ir pykčio motyvas. Jį išsakė 96 vyrai ir 31 moteris, t.y. beveik pusė visų tirtų padegėjų - 47% (127/269).

Kitos kriminalinės veikos (vagystė, įsilaužimai, žmogžudystė) slėpimas padegant buvo išsiaiškintas 24 padegėjams vyrams, kas sudaro 9% visą tirtų padegėjų.

Galios, jėgos bei reikšmingumo siekimas – histrioninis/herojaus sindromo motyvas išsiaiškintas 12 padegėjų vyrų ir 2 padegėjoms moterims, kas sudaro 5% (14) tirtų atvejų.

Suicidinis padegimo motyvas nustatytas 3 padegėjams vyrams, kas sudaro 1% tirtų atvejų.

Tiesioginės materialinės naudos motyvas nustatytas 3 asmenims (2 vyrams ir 1 moteriai), kas sudaro 1% tirtų atvejų.

Apibendrinant gautus duomenis nustatyta, kad tiek vyrams, tiek ir moterims dominuojančiu padegimo motyvu buvo kerštas ir pyktis. Vyrams santykinai dažnai sutinkamas kitos kriminalinės veikos slėpimo motyvas, kas nėra būdinga moterims. Vyrams padegėjams pasireiškė suicidinis padegimo motyvas, kuris nėra būdingas moterims. Tiesioginės naudos siekimo motyvas (užmokestis už padegimą ir pan.) buvo nustatytas gana retai. Šie rezultatai negali būti vertinami kaip absoliutūs, kadangi beveik trečdaliui padegėjų nebuvo išsiaiškintas padegimo motyvas.

Piromanija. Pagal gautus tyrimo duomenis nustatyta, kad padegėjams dominuoja įvairūs motyvai, kurie nėra susiję su jų žavėjimusi ugnimi ar gaisro situacija.

Ištyrus visus 269 padegėjus buvo nustatyti du padegėjai vyrai, kuriems buvo diagnozuota potraukių patologija – piromanija, kuri buvo komorbidiška su lengvu protiniu atsilikimu. Šie padegėjai buvo 21-25 m. amžiaus grupėje, dominuojančioje pagal santykinį padegimų dažnį tarp kitų amžiaus grupių. Šie asmenys turėjo nepilną išsilavinimą (nebaigtą vidurinį) ir buvo vieniši (t.y. nevedę). Šie du padegėjai buvo sukėlę keletą gaisrų (4 ir 7 kartus), jie išsakė žavėjimąsi ugnimi ir gaisro situacija: „man patinka ugnis, žiūrėjau kol degė“, „mano tikslas – uždegti“, „patinka žiūrėti į gaisrą, kaip važiuoja gaisrinės“, „padeginėti patinka, suvažiuoja daug gaisrinių“, „gražu kai dega, patinka žiūrėti“, „patinka padegti, visi laksto kaip kinė“. Šio tyrimo rezultate patologinis potraukių sutrikimas – piromanija – nustatyta 1% visų tirtų padegėjų. Šie duomenys patvirtina literatūroje teikiamas išvadas, kad piromanija yra labai retas fenomenas. Literatūros šaltinių duomenimis, piromanija nustatoma nuo 0,3% iki 3,4% tirtų asmenų, priklausomai nuo pasirinktos tiriamųjų grupės.

Pagal gautus tyrimo rezultatus, išdėstant sociodemografinės ir psichiatrinės charakteristikas, padegėjo portretą sudarytų tokie elementai: tai vyriškis, 21-25 metų amžiaus, turintis menką išsilavinimą, vienišas, anksčiau neatlikęs kito pobūdžio kriminalinių veikų, turintis nustatytą nepsichozinį psichikos sutrikimą, piktnaudžiaujantis alkoholiu ir turintis keršto ar pykčio motyvą.

Išsiaiškinti piromanijai būdingų sociodemografinių ir psichiatrinę charakteristikų nepavyko dėl labai reto šio sutrikimo pobūdžio ir mažo nustatytų tiriamųjų skaičiaus.

APIBENDRINIMAS

Tyrimo rezultatai iš esmės atitiko literatūroje rastus duomenis apie padegėjų lyties santykį, būdingą jauną amžių, turimus psichikos sutrikimus bei alkoholio vartojimą padegimo metu. Gauti duomenys atitiko literatūros šaltiniuose nurodytą nepakaltinamų asmenų, atlikusių padegimus, procentinį santykį.

Tiriant potraukių patologijos – piromanijos dažnį, gautas rezultatas atitiko literatūroje rastus duomenis ir patvirtina tai, kad piromanija iš tiesų yra labai retas sutrikimas.

IŠVADOS

Apibendrinant atlikto tyrimo duomenis negalima daryti kategoriškų išvadų, kadangi nemažai daliai tiriamųjų nebuvo išsiaiškintas jų elgsenos motyvas, tačiau gauti rezultatai leidžia padaryti apibendrinimus ir konstatuoti, kad:

1. Padegimo elgsena žymiai būdingesnė vyrams nei moterims.
2. Padegėjų dominuojantis amžius yra 21-25 metai.
3. Didesnė dalis padegėjų yra menko išsilavinimo.
4. Didžioji dalis padegėjų gyvena ne šeimoje (yra nevedę arba išsituokę).
5. Daugiau nei pusė padegėjų nusikalstamą veiką įvykdė pirmą kartą.
6. Padegėjams būdingas didelis ligotumas psichikos sutrikimais, dažniausiai nustatoma protinis atsilikimas, šizofrenija, asmenybės sutrikimai ir priklausomybė nuo alkoholio.
7. Ketvirtadalis ištirtų padegėjų buvo pripažinti nepakaltinamais dėl psichikos sutrikimų. Dažniausiai jiems diagnozuota šizofrenija, protinis atsilikimas ir demencija.
8. Beveik pusė padegėjų padegimo metu buvo apsvaigimo būsenoje.
9. Teismo psichiatrinis ištyrimas padeda tiksliau įvertinti padegėjų psichinę būseną.
10. Vyrams padegimas gali tarnauti kito nusikaltimo slėpimui, kas nėra būdinga moterims.
11. Tiek vyrams, tiek moterims padegimo elgsenoje dominuoja keršto ir pykčio motyvas.
12. Tiesioginės materialinės naudos siekimas tarp padegėjų nustatytas retai.
13. Potraukių sutrikimas – piromanija – yra labai retas fenomenas.

Literatūra

1. Grant J, Potenza MN. The Oxford Handbook of Impulse Control Disorders. Oxford University Press, 2011.
2. Lejoyeux M, Germain C. Pyromania: Phenomenology and Epidemiology. Oxford University Press, 2011.
3. Dell'osso B, Altamura Ac, Allen A, Morazziti D, Hollander E. Epidemiological and clinical data of impulse control disorders. J Eur Arch Psychiatry Clin Neuro Sci. 2006; 464-475.
4. Brett A. Kindling theory in arson; how dangerous are firesetters? Australian and New Zealand Journal of Psychiatry. 2004; 38:419-425.
5. Lindberg N, Holi MM, Tani P, Virkkunen M. Looking for pyromania: characteristics of a consecutive sample of Finish male criminals with histories of recidivist firesetting between 1973 and 1993. BMC Psychiatry. 2005; 5:47.
6. Leyoyeux M, Arbaretaz M, Mchoughlin M, Ades J. Impulse Control Disorders and depresijon. J New Ment Dis. 2002; 190:310-314.
7. Coid J, Wilkins J, Coid B. Fire-setting, pyromania and self-mutilation in female remanded prisoners. The journal of Forensic psychiatry. 1999, April; 1(10):119-130.
8. Barnett W, Richter P, Sigmund D, Spitzer M. Recidivism and concomitant criminality in pathological firesetters. J Forensic Sci. 1997 Sep; 42(5):879-883.
9. Dickens G, Sugarman Ph, Edgar S, Hofberg K, Tewari S, Ahmad F. Recidivism and dangerousness in arsonists. The Journal of Forensic Psychiatry and Psychology. Vol 20, No 5, October 2009; 5(20):621-639.
10. Kocsis RN. Criminal Profiling: Principles and Practice. Human Press Inc, NJ. 2002, 153-174.

ARSON AND PYROMANIA IN FORENSIC PSYCHIATRY PRACTICE IN 2000-2010

Vaiva Martinkienė

Summary

Key words: impulse control disorder, arson, pyromania.

Arson is major source of property damage, injury and death in many countries. Fire-setting recidivism rates have varied widely in the literature. Mentally disordered firesetters have higher rates of recurrences of fire-setting than nonmentally disordered firesetters. Arson recidivists psychiatric disorders appear to be heterogeneous and include schizophrenia, bipolar disorder, substance abuse, personality disorders as well as mental retardation. Pyromania as deliberate and purposeful firesetting on more than one occasion is a rare phenomenon. Was analysed 269 forensic psychiatry assessments made in National Service of Forensic Psychiatry from 2000 to 2010. 75% (203) of examined arsonists was diagnosed having psychiatric disorders. 24% of all arsonists was recognized not responsible because of psychiatric disorder. Pyromania was diagnosed only for 2 persons. Data was close to findings mentioned in literature. Further research is needed to examine the phenomenon of impulse control disorder- pyromania.

Correspondence to: vaiva.martinkiene@vpt.lt

Gauta 2011-12-12